

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БИЗНЕС ЗАҢДАРЫ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ ОРТА

Халықаралық коммерциялық
арбитраж

Дәрістің жоспары:

1. Арбитраж ережелері;
2. Танумен үкімді орындау туралы конвенция;
3. Халықаралық арбитраждық шешімдер;
4. Қолданылатын заң.

1. Арбитраждық іс бойынша қолданылатын арбитраж ережелері – төрелік талқыда көрсетілген ережелер болып табылады. Төрелік туралы ереже болмаған жағдайда, тараптар арбитражды ерікті түрде ұсыну арқылы келіседі. Бір елдегі арбитраждық шешімдерді басқа елдегі жоғалтқан тарапқа қарсы орындау барынша жеңілдетілді, өйткені Нью-Йорк конвенциясын 160-тан астам ел ратификациялады.

Төрелік комиссия шешім қабылдағаны үшін арбитраждық шешімдер шет мемлекеттерде төрелік сот шешімдерін қабылдаудан әлдеқайда оңай болады, өйткені арбитраждық шешімдер түпкілікті және міндетті болып саналады, ал жеңілген тарап төрелік комиссия бұрыс шешім қабылдаған деп таласа алмайды. Соған қарамастан, Нью-Йорк конвенциясы төрелік сот шешімін іс бойынша мән-жайларға қатысы жоқ тар негіздер бойынша сақтамауға жол береді:

- 1) шешімді басқа сот тоқтатады;
- 2) төрешілердің сипаттамасы немесе төрелік рәсімдердің сипаттамалары төрелік келісімге қайшы келеді;
- 3) жеңілген тарапқа тиісті хабарлама немесе оның ісін ұсыну мүмкіндігі берілмейді;
- 4) арбитраж төрелік келісімнің шеңберінде емес мәселелерді шешеді;
- 5) төрелік келісімнің күші жойылды.

Ұлттық сот жүйелерінің шығындары, тиімсіздігі және болжамсыздығы халықаралық коммерциялық мәмілелерде дауларды шешуде арбитражды артықшылыққа бағалауға итермелейді. ADR (дауды балама шешу) азаматтық соттың әдеттегі жүйесінің (сот ісін жүргізу) құны мен тиімсіздігіне шартты түрде осы жауап болып табылады.

Біріншіден, азаматтық процедураның ережелері ұлттық құқықтық жүйелер арасында айтарлықтай ерекшеленеді. Тараптар сот процесіне өзінің ұлттық сот жүйесінде жайлы сезінуі мүмкін, бірақ олар шетелдік сот жүйесіне жауапқа тартылуы мүмкін деп жалтақтайды.

Екіншіден, танылған ұлттық және халықаралық арбитраждық трибуналдар бейтараптық имиджге ие, бұл жағдай қай тарапты да өздерінің дауларын шешуде әділдік ретінде бағалайды.

Халықаралық коммерциялық арбитраж Америка Арбитраж Қауымдастығы (AAA) немесе Халықаралық Сауда Палатасы (ICC) сияқты ұйымдардың ұсынған стандарттық ережелерін қолдану арқылы институттандырылған болмаса, бұл арнайы бір мәртелік негізде жасалуы мүмкін.

Арбитраж тез, үнемді, құпия және мүмкіндігінше, тараптарды дауды шешуге барынша достық қатынаста. Бұл тараптарға даулы мәселелердің техникалық аспектілерін түсіну үшін қажетті тәжірибемен арбитраждарды таңдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, құқық жүйесін типтік емес жолмен таңдап алу, әдетте, ұлттық соттармен салыстырғанда, көбінесе арбитраждар тобына жүгінуде қолдау тапқызады. Соттардан айырмашылығы – төрешілердің негізгі мандаты ұлттық саясатқа емес, келісімшарттық төрелік талқыға негізделген.

Арбитраждың құпиялылығы, әсіресе құпия ақпаратпен байланысты даулар, төрелік сот – дауларды шешудің қолайлы құралы болып табылатын тағы бір себеп. Халықаралық арбитраждың өсу аумағы Шығыс Азияда болып отыр.

Шығыс Азиядағы халықаралық коммерциялық арбитраж

Жуырдағы Шығыс Азиядағы арбитраж бірлестіктерінің көбеюін статистикалық деректер растайды. 2005 жылы батыс мемлекеттердегі арбитраждарға (AAA, ХСП, LCIA-ға) жүгінгендердің саны – 1407 болса, оны шығыс елдерінде (JCAA, HKIAC, KLRCA, SIAC, KCAB-де) қаралған – 1 433 істер саны басып озады.

Шығыс Азиядағы негізгі төрелік бірлестіктердің соңғы өсуін статистика да растайды. 2005 жылы батыс елдерінде халықаралық арбитражда қаралған арбитраждық істердің жалпы саны – Американдық Арбитраж Ассоциациясы (AAA), Халықаралық сауда палатасы (ICC) Төрелік соты, Лондонның халықаралық арбитраждық соты (LCIA) және Стокгольм, Вена және Ванкувердегі халықаралық арбитраждық орталықтарда – 1407 болды.

Бұл көрсеткіштен Шығыс Азияның арбитраждық мекемелері алған істердің жалпы саны асып түсті – Қытай халықаралық экономикалық және коммерциялық арбитраждық комиссиясы, Жапонияның коммерциялық арбитраждық қауымдастығы (JCAA), Гонконг халықаралық арбитраж орталығы (ХКИАК), Куала-Лумпур аймақтық арбитраждық орталығы (KLRCА), Сингапур халықаралық арбитраж орталығы (SIAC) және Корейлік коммерциялық арбитраждық кеңес (КСАВ) бірлесе отырып – 1433 іс қарады.

Төлем мәселесіне қарапайым шешім – клиентпен байланысу және онымен келісу. Шыдам, түсіністік пен икемділік екі тараптың қанағаттануымен қақтығыстарды жиі шешуі мүмкін. Егер келіссөздер сәтсіз аяқталса және күш-жігерді ақтау үшін даулы сома жеткілікті болса, компания өз банкінің, заңгер кеңесін және басқа да білікті сарапшылардың көмегін алу керек. Егер екі тарап та өз дауларын төрелік органының қабырғасында шешуге келісе алса, онда бұл қадам сот процесінен жақсырақ, себебі арбитраж жиі жылдамырақ және арзанырақ. Халықаралық арбитраждық сот көпшілікке халықаралық арбитраждарды қолданады және әдетте шетелдік компанияларға қолайлы, себебі ол бір елмен байланысты емес.

Соттық талқы көптеген елдерде дау-дамайларды шешудің неғұрлым қолайлы әдісі болып табылады. Бұл кейбір елдерде, әсіресе Жапонияда дағдыға айналған, бірақ бұл кәсіпкердің бет-әлпетін жоғалту ретінде көрінеді. Кейбір елдерде төрелік етудің артықшылығы «бетбейнені құтқару» жолы болып есептеледі.

Практикалық тұрғыдан қарағанда, сот процесі өте қымбат және іскерлік қарым-қатынастарға біржола нұқсан келтіре алады және шын мәнінде нәтижесін болжау мүмкін емес. Халықаралық сот процесі процедуралық ережелерде біркелкілік болмауына байланысты көбінесе сот үдерісі негізсіз кешіктіріледі. Мысалы, АҚШ-та тергеу ережелерінің ырықтандырылған сипаты жиі шетелдік соттарда қабылданбайды.

Шет мемлекетте дауларды шешудің мәлімсіздігі, ұлттық сот жүйесі арқылы емес, арбитраж арқылы дауды шешуді басқару оңайырақ. Бұл, әсіресе, бұрынғы Кеңес Одағының елдерінде және дамушы елдерде әділірек, әсіресе, жаңа негізгі заңдарда анықталмаған әрі және жағдайлар біркелкі емес. Сонымен қатар, тіпті орындау кезінде, қаражат шетелдік тараптың келісім-шартын және мүліктік құқықтарын толық қорғау үшін жеткіліксіз болуы мүмкін. Тұтастай алғанда, Нью-Йорк конвенциясына қатысушы елдердегі арбитраждық шешімдер Конвенцияға қол қойған барлық елдерде оңай орындалады.

Экспорттық операциялар үшін қосымша артықшылықтар бейтараптық, тараптардың бірі ұлттық соттардан қашақтау және орындаудың қарапайымдылығы. Арбитраждық келісімде әдетте келісімшартқа енгізілген жағдайдан тұратын тараптар арбитраждың көптеген маңызды аспектілерін анықтау үшін кең өкілеттіктерге ие.

Келісімшарттағы арбитраждық келісімдер арбитраждық мекемені тағайындай алады және төрешілердің біліктілігін реттейтін арбитраж орнын, заңдар мен нормативтік актілердің орнын, сондай-ақ арбитраждың өткізілетін тілін белгілей алады.

2. Халықаралық арбитраждың тиімді жұмыс істеуі үшін даудың екі жағындағы елдердің ұлттық соттары арбитражды тануы және қолдауы керек. Егер тараптардың біреуі дау туындағаннан кейін арбитраждан бас тартуға тырысса, екінші тарап арбитраждық келісімді орындау үшін кез келген елдегі сот жүйесіне жүгінуге сенім артуға тиіс.

Сонымен қатар, төрелік талқы жеңіп алған тарап төрешілердің шешімін ұлттық соттар қолданатынына сенімді болуы керек. Америка Құрама Штаттарының федералдық саясаты төрелік ету арқылы дауларды шешуді мақұлдау мен қолдау болып табылады. Америка Құрама Штаттары 1970 жылы ратификациялаған Шетелдік төрелік шешімдерді тану және орындау туралы БҰҰ конвенциясы (Нью-Йорк конвенциясы) арқылы, сондай-ақ төрелік шешімдерді тану мен орындау жөніндегі халықаралық құқықтық міндеттемелерді қабылдаған көптеген басқа елдердің бірі, одан кейін көптеген басқа елдер бұл Конвенцияны мақұлдады, ал Қытай соңғы болып қабылдады.

Шетелдік төрелік шешімдерді тану мен орындау туралы конвенция

I бап

Осы Конвенцияға қол қою, ратификациялау немесе қосылу кезінде кез келген мемлекет өзара тану негізінде Конвенцияны тану және орындау туралы конвенцияны басқа Уағдаласушы мемлекеттің аумағында қолданатыны туралы мәлімдей алады. Ол сондай-ақ бұл Конвенцияны ұлттық заңға сәйкес коммерциялық болып саналатын келісімшарттық немесе құқықтық қатынастардан туындайтын айырмашылықтарға ғана қолданатынын да білдіруі мүмкін.

II бап

Әрбір Уағдаласушы Мемлекет келісімшартты жазбаша түрде таниды, оған сәйкес тараптар төрелік сотқа барлық немесе кез келген келіспеушіліктерді ұсынуға міндеттенетін немесе олар бойынша қандай да болмасын құқықтық қатынастарға қатысты туындауы мүмкін келісімшартқа қарамастан, арбитраж арқылы реттеуді қолдайды. «Жазбаша келісім» термині келісімшарттың төрелік бөлігін, тараптар қол қойған немесе хат жазылған арбитраждық келісімді қамтиды.

III бап

Келесі баптарда көзделген жағдайларда шешім қабылдаған аумақтың заңнамалық рәсімдерінің ережелеріне сәйкес олардың орындалуын қамтамасыз етеді және әрбір Уағдаласушы мемлекет арбитраждық шешімдерді таниды.

Нью-Йорк конвенциясы коммерциялық арбитраж туралы ең маңызды халықаралық келісім болып табылады және халықаралық іскерлік даулардағы арбитраждың дүрсілкініс өсімінің айтарлықтай бөлігін түсіндіре алады. Конвенция келісімшарт бойынша арбитраждық ережелерді толық мойындауды қарастырады және шешім қабылдаудан бас тарту немесе босату үшін негіздердің тар жимасын қамтиды. Оларға мыналар жатады:

- 1) шешім сыбайлас жемқорлықпен, алаяқтықпен немесе негізсіз құралдармен алынған кезде;
- 2) егер арбитрлар әділ шешпесе немесе жемқорлықтары көрініп қалса;
- 3) егер арбитрлар бұрыс қылықтарымен кінәлі деп танылса, істі кейінге қалдырудан бас тартса немесе істің мән-жайына қатысты куәгерліктен бас тартса;
- 4) егер арбитрлар өз өкілеттіктерін асыра пайдаланса;
- 5) егер деректерде қателіктер анық болса;
- 6) егер арбитрлар өз құзыретіне кірмейтін мәселе бойынша шешім қабылдаса.

Атап өтетін жайт, келісімшарттағы арбитраждық келтірім арбитражды сот жүйесінен толығымен бөлмеуі керек және оны қарастырмайды. Кем дегенде екі жағдайда сот жүйесі арбитраждық үдерістің өміршеңдігі үшін өте маңызды.

Бірінші айқын нәрсе – арбитраждық шешім сот жүйесі арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Атқарылмайтын шешім арбитраждық процесті түкке тұрғысыз етеді. Қуанышқа орай, Нью-Йорк конвенциясы бұл мәселені көптеген ұлттық юрисдикцияларда қамтыды. Алайда төрелік талқыны қамтамасыз ету мен қанағаттандыру үшін тараптар кез келген құзыретті соттың юрисдикциясына кез келген ақыға келісетінін нақты айқындауға міндетті.

Арбитражды бастамас бұрын, арбитраж шығынды алдын ала қарастырып, шотты ашу, төрелік шешімді орындату барынша ойдағыдай және тек қана сот шешіміне тәуелді болады. Басқа жағдайда тараптарға ақшаны, аккредитивтерді немесе сақтандыру облигацияларын орналастыруды қажет етуі мүмкін. Содан кейін, келісімшартта төрелік жағдайға қатысты келтірім арбитрдың кез келген шешімді қанағаттандыру үшін, депонирлік шартпен сақтаулы ақшаны босатуға құқығы бар. Сот органдарының екінші релі – аралық сот төрелігінің нәтижелеріне дейін соттық тыйымды беруде. Тараптарға төрелік тармақ төрешілерге соттық

тыйым турасында өтініш бере алады, бірақ төрешінің тараптарды кідірту мүмкіндігі заңды түрде тиімсіз болуы мүмкін.

Осылайша, тармақ тараптарға сот жүйесіне жүгінуге мүмкіндік беруі тиіс. Бұл ереже зияткерлік меншік саласында аса маңызды болып табылады, онда құпия ақпарат пен коммерциялық құпиялардың жариялануына жол бермеудің маңызды қажеттілігі сотқа жүгіну деп санайды.

Зардап шеккен тарап үшін төрелік үдеріс нәтижесін күткен кезде статус-квоны сақтау маңызды. Сондай-ақ, ақпараттың сезімталдығы арбитраж үдерісіне қажет мөлшерде ғана ақпараттың таратылуына тиіс қағиданы мәжбүрлей алады. Осы тармақта төрелікте ұсынылған барлық ақпарат құпия болып қала беруі керек. Тараптардың біреуі осындай ақпараттың шығарылуы бөлек сұрауға негіз болады. Осы тармақта төрелікте ұсынылған барлық ақпарат құпия болып қала беруі керектігін қайталаймыз. Тараптардың біреуінің осындай ақпараттың жария етуі тағы бір бөлек талапқа негіз болады.

3. Бұл қажет емес болса да, келісімде (немесе төрелік келісімде) даудың шешілуін реттейтін маңызды немесе қолданыстағы құқықты көрсету қажет. Бұл мәселені орындамау арбитраждың уақытын және бағасын өсіріп жіберуі мүмкін. Қолданыстағы заң бойынша шешім қабылдау кезінде мынадай факторлар ескеріледі:

а) туындауы мүмкін нақты мәселелер бойынша заңдар жинақтамасын әзірлеген құқықтық жүйе;

б) даудың мәнін реттейтін заңдарды ғана қолдануға бола ма немесе егер елдің қолданыстағы заңнамасы да осы елдегі халықаралық құқық нормаларын қамтыса, ол да өз кезегінде дауды басқа елдің заңнамасына қатысты «құқықтар қақтығысы туралы жағдай» деп аталатын таласқа жатқызылуы мүмкін құқықтар;

в) таңдап алынған нормативтік құқықтық акт төреліктің нысаны болып табылатынын анықтай ма?

Кейбір елдерде, мысалы, авторлық құқық, патенттік және монополияға қарсы мәселелер төрелік мәселелер ретінде қарастырылмайды. Арбитражға қатысты құқықтық мәселелерге, соның ішінде шарттың қолданыстағы заңнамасына, арбитраждық келісімнің заңдылығына, арбитраждық заңға және марапаттың орындалуын реттейтін заңдарға қатысты бірқатар нұсқалар бар.

Егер заңнамалық пунктте таңдау болмаса, төрелік комиссия қолданыстағы заңнаманы анықтау үшін құқықтар қақтығысы қағидаларын қолданады. Кейбір арбитраж қағидалары Инвестициялық дауларды шешу жөніндегі халықаралық орталыққа (ICSID) нұсқайды, оның ережесінде қожайын-мемлекеттің заңы қолданылатыны көрсетілген. Дегенмен арбитраждық ережелердің көпшілігі үнсіз, төрелік комиссия назарына дауды шешу үшін берілген.

Үздіксіздік қағидаты келісімшарт бойынша арбитраждық тарауды келісімшартқа қарамастан бөлек келісім ретінде таниды. Сондықтан төрелік талқының негізділігін анықтау үшін заң қажет. Сонымен қатар, егер біз бөлек келісімді қарасақ, онда ол негізгі келісім-шарт жарамсыз деп саналса немесе орындалмаса да орындалуы мүмкін.

Арбитраж туралы АҚШ федералдық заңында төрелік талқылау «жарамды, бұлтарыссыз әрі орындалуға жатады» делінген. АҚШ соты дауды қарайтын соттың арбитраждық құқығы қолданыстағы заң, ал басқалары келісімнің заңын қолданады деп санайды.

Нью-Йорк конвенциясында заң арбитраждың орналасқан жеріне қатысты қолданылады, осылайша құқықтар қақтығысы ережелерін қолданудан бас тартады. Депесаж қағидаты кейбір жағдайларда даудың әртүрлі мәселелеріне түрлі заңдарға қатысты болуы мүмкін екенін мойындайды. Тауарды сатқан кезде, Халықаралық Тауарларды сатуға арналған келісім шарттар туралы конвенция қолданылатын заң болуы мүмкін, бірақ бұл жалпыға ортақ заң емес. Сондықтан егер конвенцияда мәселе шешілмесе, онда шағым ұлттық заңнамаға сәйкес жасалуы тиіс.

Мұндай жағдайларда заңнамалық тармақты таңдау конвенцияда «кетік» бар жерлерде ұлттық заңнаманы таңдау керек. Кейбір жағдайларда, өкінішке орай, тараптар, құқықтар қақтығысы сотты немесе төрелік сотты басқа мемлекеттің заңына таңдауға итермелеуі мүмкін. Мысалы, американдық сатушы француз сатып алушысынан артықшылыққа ие,

сондықтан Нью-Йорк штатының заңы таңдалады деп келіседі. Алайда дау туындаған кезде, сот немесе арбитраж Нью-Йорктегі қақтығыс туралы заңдардың ережелерін қолданады, бұл істің ең жақын заңы француз заңы болып табылады. Бұл мәселені болдырмау үшін, заң шығару пунктін таңдау Нью-Йорктің құқықтық нормаларына қайшы келмей, негізгі заң (Нью-Йорк) қолданылуы айқын болуы керек.

Дәрісте қолданылған материалдар

1. International Business Law and the Legal Environment, 3rd edition, Larry DiMatteo кітабынан алынған.